

Александра А. Фостиков

Историјски институт
Кнез Михаилова 36, Београд
aleks.fostikov@gmail.com

Др Владета М. Петровић

Историјски институт
Кнез Михаилова 36, Београд
vladeta.petrovic@iib.ac.rs

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ВОЈНЕ УЛОГЕ ЗАНАТЛИЈА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ*

Током периода мира, главна улога занатлије сводила се на рад у сопственој професији и извршавање одређених обавеза, а његов значај почивао је на његовој функцији произвођача. Међутим у случају рата, немирног времена или у појединим околностима, занатлија је стицао и додатну- војну функцију, како у оквиру војске владара или господара, тако и у случају одбране свог утврђеног боравишта. У оквиру таквог контекста у раду се разматра неколико питања везаних за улогу занатлије у рату, маршу, током опсаде и одбране града.

Кључне речи: занатлија, војска, опсада, одбрана, средњовековна Србија.

Key words: craftsmen, army, siege, defense, medieval Serbia.

Улога и значај занатлије средњовековне епохе почивали су на чињеници да је, захваљујући посебним знањима и вештинама, обављао подјед-

* Рад настао као резултат истраживања на пројектима Министарства просвете, науке и технолошког развоја: Средњовековне српске земље (13–15. век): Политички, привредни, друштвени и правни процеси евиденциони бр. 177029 и Етногенеза Срба у средњем веку: Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне културе са аспекта аналитичке хемије евиденциони бр. 47025.

нако важне функције како у миру, тако и током рата. У мирнодопском периоду, главна улога занатлије, сводила се на бављење занатом, и извршавање одређених обавеза, а његов значај почивао је на функцији произвођача, који је намиривао различите потребе свог господара, или пак потраживања тржишта.¹ Међутим у случају рата, похода, као и приликом опсаде или одбране града, занатлије су, према правилу, добијале додатну – војну функцију, у армији господара или у одбрани свог утврђеног боравишта.²

Прве податке о словенским занатлијама као пратиоцима војске, беже византијски извори. Они их углавном помињу као техничку испомоћ у аварско-словенским походима, заслужну за прелазак воде. О вештини словенских занатлија у овом раном периоду, сведочи и помен словенског израђивача ратних машина на бојном пољу испред опседнутог Солуна, који налазимо у другој књизи Чуда Св. Димитрија.³

У складу са развојем технологије и техника рата, у феудалној српској војсци занатлије су чиниле посебно организован одред у оквиру неборбених јединица, које су се кретале попут коморе, као део помоћних трупа – лако наоружане пешадије и стрелаца (зависни сељаци и власи), као трећи род војске – по правилу иза пешадије и коњице. Типичан занатски одред чинили су припадници разних струка, међу којима се по значају обично издвајају делатници грађевинарске и ковачке вештине, неопходни ради форсирања терена, опсаде града, израде или поправке оружја, те других потреба, попут поткивања коња.⁴

Делимичан увид у разноликост струка, као и у функције и вештину једног таквог занатског одреда, допушта опис инжењерије Стефана Лазаревића, сачуван у позном препису хронике династије Тимур Ленка на персијском језику, који се својевремено налазио у библиотеци у Самарканду, а чији испис је делимично сачуван у путопису Косте Мандића.⁵

1 У новије време о занатству и обавезама занатлија: Фостиков 2012, 105–126; Фостиков 2013, 51–69, са старијом литературом.

2 Спремић 1994, 579.

3 Curta 2004, 524. О другој књизи Чуда св. Димитрија, видети: Bali 2012, 151 и даље.

4 Veselinović 1994, 389; Веселиновић 1995, 156, 161–162; Lepage 2005, 121. Добар пример за улогу занатлија у рату даје Константина Михаиловић из Островице при опису градње Јени Хисара: *Цар Мухамед, сакуививши војску, љавио се ако да хоће да крене на Карамана и узео је са собом мајсторе, дрводеље, фарбаре(зидаре), коваче, кречаре, грује разноврсне занатлије са свим алајом који је коме био љоџребан*; видети Михаиловић 1959, 32.

5 Испис је исти забележио према усменом преводу тадашњег хоџе, управника библиотеке и старина у Маузолеју Гур Емир-а и који му је персиски истумачио помоћу руског језика. Мандић 1928, 401–402. Према истом рукопису након битке код Ангоре, веште занатлије као и сви они вешти неком послу, попут људи од пера су у складу са Тимуровом полити-

Након Ангоре Тимур је, према подацима ове хронике, у заробљеништво повео и *седамдесет неимара и мајстора друге руке*, од којих К. Мандић бележи имена двадесет шесторице и екскурсе који се односе на два врсна неимара, као и двојицу израђивача коване коњске опреме.⁶ Иако занати двојице неимара остају непознати услед чињенице да сам аутор користи овај балкански турцизам арапског порекла приликом дефинисања њиховог занимања⁷, свакако да су се и у овом одреду, као и у инжењерији осталих владара и господара, налазили, сем градитеља каменом, још и обрађивачи дрвета – дрводеље – тесари и седлари, те неке друге занатлије неопходне за ратне потребе, као и поједини делатници других струка важних за задовољавање свакодневних потреба.⁸

По ком принципу су занатлије, осим према вештини, биране баш у инжењерију господара или владара није познато. Да су заиста били изузетно вешти, сведочи и податак да су управо због свог знања поједини мајстори из одреда Стефана Лазаревића остали трајно у заробљеништву Тимурових наследника, а један од њих је чак изгледа био и главни мајстор на украшавању познате Тимурове џамије.⁹ Вероватно да су, бар у почетку, своје место у феудалној војсци и занатлије налазиле у складу са принципима феудалне мобилизације,¹⁰ да би касније, поједини мајстори можда били унајмљивани за одређени посао, исто онако према уговору, као што су радили и за војну индустрију.¹¹

Осим као пратиоце војске у покрету, у рату или као опсаднике града, занатлије налазимо и као чинилац при одбрани утврђених насеља, најпре у функцији техничке испомоћи, попут поправке оружја. Још стари византијски приручник за опсаде саветовао је окупљање ових делатника

ком задржавани у заробљеништву. Ове занатлије учествовале су у изградњи и занатству Самарканда. Fischel 1952, 102. О градитељству Самарканда: Dickens 1999.

6 Чиниле су га занатлије из Новог брда (2), Србања (1), Бориковца на Ибру (1), Призрена (1), Топлице (1), Дебра (1), Скадра (2), Гостиња (2 – два брата), Лимског градца (2 – мајстор и синовац), Крушевца (1), Зетског градца (1), Голубика (1), Лесковца (1), Плава (1), Скопља (2), Бобовца (1), Слатине (1), Старог селишта (1), Гостивар (2 – мајстор и пасторак). Мандић 1928, 402; Грковић 1981, 95–96; Nikolić 1982, 27–28; Спремић 1994, 52.

7 Неимар је могао да буде назив за припадника градитељске струке, архитекту, инжењера. Škaljić 1966, 500. Видети изнад, нап. бр. 4.

8 Lepage 2005, 121.

9 Мандић 1928, 402; Dickens 1999. Видети изнад и нап. бр. 4.

10 Није познато да ли су након војних реформи деспота Стефана установљена и нека правила мобилизације занатлија.

11 Тако српски владари позивају на уговор запошљавају и дубровачке тополивце (касније тзв. бомбардијер). Први помен таквог ангажмана је уговор Дубровчанина Милоша Радославића и кнеза Лазара, склопљен 1386. на годину дана и за плату од 200 перпера. Динић 1934, 83–84; Веселиновић 1995, 197, 199. Видети и даље.

ради одбране града.¹² Значај и улога занатлије током одбране, не само да је зависио од улоге и места његовог рада, већ се мењао упоредно са променом структуре ограђеног насеља. Тако, у једном тренутку, и занатлија, као грађанин¹³, добија улогу браниоца сопственог насеља приликом опште мобилизације услед ванредног стања или опсаде града. Ове градске милиције временом добијају значајно место у средњовековном начину ратовања. О њиховој спремности драгоцене податке нам даје Енеја Силвије Пиколомини, будући папа Пије II, говорећи о немачким градовима 15. века. Он истиче да ратну опрему имају и сви грађани, који спремно реагују на позив, додатно хвалећи њихово руковање оружјем¹⁴

За нас је посебно значајан пример одбрамбеног система установљеног у Дубровнику. О месту и улози градског занатлије у оквиру поменутог система сведоче подаци везани за организацију децена, одреда од по десет људи, који су били организовани по градским четвртима – *сесџеријама* (Пустијерна, Св. Марија, Св. Петар, Кастел, Св. Влахо и Св. Никола). Децене су представљале неку врсту народне војске, чији је главни задатак био вршење ноћне страже и чување тврђаве Ловријенац. У њих су били уписани сви дубровачки племићи и пучани а на челу су им се налазиле старешине, које су полагале заклетву и добијале капитулар са дефинисаним личним обавезама, као и обавезама сваког појединог члана. Ове војне јединице су биле подељене према друштвеном статусу својих припадника на племићке и пучке. У оквиру пучких децена организовани су пунолетни припадници различитих заната. Тако су се 1359. године на челу четири пучке децене самострелаца налазили Живко кројач, Радоје златар, Русин кожар и Цветко кројач.¹⁵

Занатлије задржавају значајну улогу у одбрани Дубровника и у каснијем периоду, о чему пише Филип де Диверсис у 15. веку. Према његовим речима, у случају ванредних ситуација, чување градских врата и њихова управа препуштани су пучанима занатлијама. Исти аутор истиче и да су „занатлије, особито богатије” биле потребне да ради рата „подмирују потребе бораца и бранилаца града”. Описујући њихово место у процесу св. Влаха, де Диверсис каже како наступају иза сељака и морнара као они „који ће бдјети над чувањем града”.¹⁶

12 McGeer 1999, 126.

13 Chandler 2013, 108–152.

14 Chandler 2013, 114

15 Дубровачке децене су организоване по угледу на млетачке, што је и разумљиво обзиром да се Дубровник у време њиховог формирања налазио под млетачком влашћу. Petrović 2013, 187–188.

16 De Diversis 1440, 40, 47, 49, 59.

Слично као у Дубровнику и у српским градовима на приморју постојао је организовани систем градске одбране. Посредне податке о градској стражи налазимо у Статуту града Котора. На основу више чланова може се закључити да су сви становници града са статусом грађана, међу којима и занатлије, имали обавезу да учествују у стражарењу. Тако су од ове обавезе на две године били ослобођени они који су би се настанили у граду (чл. 225). Заједно са данком, чување страже је спадало у *анџарију* – терет који су подносили сви грађани комуне. Не постоје правила о томе како се та дужност распоређивала на грађане, али постоје стриктна забрана да стражари, користећи ноћ, врше крађе. Овај преступ је строго кажњаван одсецањем десне руке (чл. 108). С друге стране, високе новчце глобе за кретање градом (чл. 94) и држање отворених крчама (чл. 95) након трећег звона, које су делом припадале и ноћним стражарима, чинили су да овако организовани систем градске страже буде јемство сигурности у граду. Истовремено, територију изван градских зидина су чували сељаци, који су колективно одговарали за сваку штету учињену на простору који им је поверен.¹⁷

Обавеза чувања града падала је и на занатлије у унутрашњости српских земља. Они су, као и остали градски становници, имали обавезу *градобљуденија*. Овом општом обавезом давања страже у утврђењима били су оптерећени становници градова и припадајућих жупа. Подаци о њој су оскудни и углавном су нам доступни преко имунитетских формула манастирских даровница. О *градозиданију* и *градобљуденију* као обавезама градског становништва, у које су свакако спадале и занатлије, говоре повеље Лазара и Вука Бранковића издате Дубровчанима 1387. године. Према овим повељама, обавезу зидања и чувања Новог Брда имали су само они Дубровчани који су се забаштинили у овом граду.¹⁸ У документима из каснијег периода, налазимо на дубровачке трговце који учествују у одбрани Новог Брда као стрелци опремљени самострелом.¹⁹ У истом граду помиње се, у вези градске топографије, и порта шустера, која би се могла везати, сем за груписање и бројност тих делатника, можда и за поделу на квартове у систему контроле и одбране града.²⁰ Ова веза између безбедности града и организације гилди присутна је у градовима западне Европе, као што је Болоња или немачки градови, где је милиција организована управо по гилдама и квартовима.²¹

17 Antović 2009, 45, 186, 192, 244.

18 Младеновић 2003, 191–200; Шуица 1999, 125; Бубало 2004, 149.

19 Динић 2003, 607–608.

20 Динић 1957, 69.

21 Nicolle 2002, 11. Попис давања гилди Ростока 1450: Chandler 2013, 114–116.

Већина занатлија укључена у безбедносни систем учествовала је у војним операцијама у оквиру пешадије. Знатно мањи број њих, и то оних богатијих, заједно са другим богатим грађанима, могао је да буде и део градске коњице.²² Такође, са успоном ратних машина и појавом ватреног оружја, поред пружања техничке испомоћи у оквиру већ поменутих помоћних јединица, занатлије су, бар у почетку, руковале и ратним оруђима, као и различитим справама.

Приликом разматрања улоге занатлија у оквиру феудалне војне организације, неопходно је истаћи и да се, у складу са милитарном основом средњовековног друштва, временом успоставио слој, условно речено, војних занатлија. Највећи део ових занатлија је задовољавао потребе посаде утврђења и то пре свега у оружју. Ови мајстори оружари живели су и привређивали у градским насељима и селима израђујући оружје које је било потребно припадницима различитих категорија војске, као и оружје које су одрасли мушкарци носили ван војних формација.²³ Тако су у време османског освајања 1455. године, у Новом Брду забележени, између осталих занатлија, и двојица топчија, пет замберекција и по један пушкар, сабљар и стрелар. Ове занатлије оружари могли су вршеити значајне функције у оквиру градских насеља. Примера ради, у Србреници је 1453. године судио Видосав сабљар.²⁴ У Србреници су још забележени и балистар, мачар, лукар, самострелар.²⁵ У селима је највише било лукара, стрелара, мачара и штитара. Организујући занатлије разних специјалности на својим властелинствима, феудални господари су испуњавали обавезу опремања војске. На већим властелинствима постојала су посебна насеља која су се бавила израдом појединих врста оружја.²⁶ Нека од њих су тако добила и своје име. То је случај са селима Строци (у околини Дечана, у Дреници и код Пирота), Стрелари, Стрелица, Копљари (у околини Ђиљана и код Крагујевца), Тоболац, Тулари, Штитари, Штитар, Штитарица, Брње, Брњица, Забрње, Брњак, Копјари, Копјевићи...²⁷ Судаћи према подацима сачуваним из каснијег османског периода, можемо претпоставити да су њихови становници уживали, и у доба Деспотовине, извесне повластице у замену за израду оружја. Тако су, током 16. века, становници села Стрелар, који су сваке године израђивали по 30.000 стрела, прво за

22 Chandler 2013, 116.

23 Petrović 2013, 19.

24 Spremiћ 1994, 579.

25 Ковачевић-Којић 2010, 61, 177, 191.

26 Веселиновић 1995, 195.

27 Шкриванић 1957, 173.

потребе тврђаве Козник, а касније Смедерева, били ослобођени давања харача, спенце, ушура и диванских намета.²⁸

Поред поменутих занатлија оружара, у оквиру слоја војних занатлија издвајају се они који, захваљујући свом знању и вештини, постају својеврсна елита ове врсте делатника. Међу њима се, у средњовековној Европи, најпре издвајају архитекте – мајстори фортификације (*magister carpentarius, magister cementarius*), који су пројектовали фортификационе објекте и радили на изградњи система одбране.²⁹

У средњовековној Србији изгледа да су такви зналци добијали титулу протомајстора од самог владара. Судаћи бар према помену протомајстора Георгија, ове занатлије су учествовале и у изради сакралних здања.³⁰ Као посебна врста оружарског заната, јавља се и израда опсадних справа чији се делатници називају инжењерима (*magistri ingeniarii*). У зависности од улоге, исти су се делили на оне који су опсадници – *ingenator, machinator*; на оне који имају дефанзивну улогу – *attiliator, artillator*. Коришћење опсадних справа, као што је већ поменуто, Словенима је било познато још од раног средњег века. Приликом опсаде Солуна они су користили све тада познате врсте опсадних справа као што су балисте, корњаче, високе летвице са точковима, справе за бацање ватре, стрела итд. Традиција опседања утврђења уз помоћ опсадних справа настављена је и у каснијем периоду. Тако је краљ Бодин употребио разноврсне опсадне справе приликом опсаде Дубровника. Из дела Мавра Орбина сазнајемо и да је захумски кнез Мирослав, брат Стефана Немање, опсео Дубровник са посебним справама. Ове справе се помињу и у хроници Дубровчанина Растића, али без подробнијег описа.³¹

Међу последњим специјализованим зналцима из области војне технике, јављају се они задужени за артиљерију. Употреба ватреног оружја у средњовековној Србији први пут је посведочена приликом напада кнеза Лазара на Николу Алтомановића 1373. године. Тада је, према речима Мавра Орбина, кнез Лазар тукао Ужице, у које се склонио Никола, различитим средствима, а највише огњем, те је тако противника натерао на предају. Употреба првих топова у српској војсци у овом периоду разумљива је, обзиром да се ова врста оружја почела израђивати у Дубровнику читаву деценију раније. Већ 1386. године у Србију је стигао Милаш Радославић, дубровачки стручњак за израду топова. Он се уговором обавезао да ће годину дана израђивати у Србији балисте и бомбарде за награду од 200

28 Amedoski 2011, 9.

29 Rogers 2010, 22–24.

30 О промајстору Георгију: Фостиков 2013, 56–57, 60–64, са старијом литературом.

31 Шкриванић 1957, 117–119.

перпера. У каснијем периоду, топове су израђивали домаћи мајстори-ковачи, док су се увозили само барут, сумпор и шалитра.³²

Свакако, милитарно друштво утицало је и на милитаризацију заната, као и истицање појединих занатлија. Војни неимари и делатници оружарских професија богато су награђивани, како титулом главног мајстора, тако и у новцу и поседима.³³ Обзиром да су стручњаци, који су познавали ратне справе и фортификацију, били доиста тражени, често су се селили и ступали у службу појединих владара и градова. Такође, владари и феудални господари су их, као значајна лица, могли упућивати и као испомоћ у оквиру савеза. Такву помоћ у зналцима, Урлих Цељски је, средином 15 века, упутио Стефану Вукчићу Косачи.³⁴ Иако ретки и фрагментарни извори не допуштају ширу анализу питања бројности и делатности таквих инжењера на тлу средњовековне Србије, градитељска активност и сложеност фортификација, свакако да упућују на рад стручњака.³⁵

Библиографија:

- Amedoski, D. 2011. Amedoski D., Petrovic V., Garić Petrović, G., The Koznik District (Nahiye) in Central Serbia in the Sixteenth Century: Settlements and Population Dynamics, *International Journal of Turkish Studies* vol. 17, Nos.1&2, University of Wisconsin–Madison 2011, 1–19.
- Antović, J. 2009, *Statvta Civitatis Cathari*, ur. J. Antović, Kotor 2009.
- Bali, T. 2012. Sv. Demetrije Solunski i njegov kult: historiografska i naratološka analiza Čudesa sv. Demetrija. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 44, Zagreb 2012, 143–174.
- http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=142826 (приступљено 15. априла 2014).
- Бубало, Ђ. 2004. Још једном о термину б'ци, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 1–4, Београд 2004, 143–154.
- Veselinović, A. Vojska u srednjovekovnoj Srbiji, *Vojno-istorijski glasnik* 1–2, Beograd 1994, 385–419.
- Веселиновић, А. 1995. *Држава српских десјоша*. Београд 1995.
- Грковић, М. 1981. Имена заробљених ратника Стефана Лазаревића у Самарканду, *Ономајолошки прилози* II, Београд 1981, 93–100.

32 Шкриванић 1957, 161–163.

33 Према доступним подацима, поједини од њих у западној Европи, уврштени су и у ред витезова. Rogers 2010, 23; Фостиков 2013, 56–57, 60–64.

34 Ђирковић 1997, 60.

35 О фортификацијама у српским средњовековним земљама погледати: Дероко 1950; Јовановић 1988; Мишић 2010; Роровић 1984–85; Поповић 1989; Поповић 1995; Роровић 1996; Поповић 2004; Ненадовић 2003; Симић 2010.

- De Diversis, F. 1440. *Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum incl-
ytae civitatis Ragusii ad ipsius senatum descriptio. У: Opus Dubrovnika. Predgo-
vor i prevod I. Božić, Dubrovnik 3, Dubrovnik 1973.*
- Дероко А. 1950. *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*,
Београд 1950.
- Динић, М. 1934. Прилози за историју ватреног оружја у Дубровнику и суседним
земљама, ГЛАС СКА 161, Београд 1934, (1934) 57–97.
- Динић, М. 1957. *Из губровачкој архива*, Београд 1957.
- Динић, М. 2003. *Из српске историје средњеј века*, прир. С. Ђирковић и В. Ђокић,
Београд 2003.
- Dickens, M. 1999. *Timurid Architecture in Semerkand, Oxus Central Asia*
<http://www.oxuscom.com/timursam.htm> (приступљено 15. априла 2014).
- Јовановић, В. 1988. Археолошка истраживања средњовековних споменика и
налазишта на Косову, у: *Зборник окрулој сјола о научном истраживању*
Косова, Београд 1988, 17–66.
- Lepage, J.D. 2005. *Medieval Armies and Weapons in Western Europe: An Illustrated*
History McFarland & Company Incorporated Pub, 2005.
[http://books.google.rs/books?id=8dogAQAIAAJ&dq=inauthor%3A%22Jean-
Denis%20G.G.%20Lepage%22&hl=sr&source=gbs_book_other_versions](http://books.google.rs/books?id=8dogAQAIAAJ&dq=inauthor%3A%22Jean-Denis%20G.G.%20Lepage%22&hl=sr&source=gbs_book_other_versions)
(приступљено 15. априла 2014).
- Ковачевић-Којић, Д. 2010. *Средњовековна Сребреница XIV–XV вијек*. Београд
2010.
- Михаиловић, К. 1959. Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарове*
усјомене или јурска хроника, Споменик САН CVII (1959) (превод и
предговор Ђорђе Живановић)
- Mandić, K. 1928. *Iz doline Kaška Darje u Samarkand, Novi Behar 24, Sarajevo 1928,*
400–402.
- Мишић, С. 2010. *Лексикон градова и њрјова средњовековних српских земаља :*
јрема јисаним изворима, ред. С. Мишић, Београд 2010.
- Младеновић, А. 2003. *Повеље кнеза Лазара*. Београд 2003.
- McGeer, E. 1999. *Byzantine Siege. Warfare in Theory and Practice. In The Medieval*
City Under Siege, ed. Ivy A. Corfis, Michael Wolfe, Boydell & Brewer, 1999,
123–131.
http://books.google.rs/books?id=OJIFpd09vCgC&hl=sr&source=gbs_navlinks_s
(приступљено 15. априла 2014).
- Ненадовић С. 2003. *Грађевинска техникау средњовековној Србији*, Београд 2003.
- Nikolić, R. 1982. *Da su Srbi vešti kao i majstori iz Venecije, Glasnik, Drustva konzerva-
tora Srbije 6, Београд 1982, 27–28.*
- Nicolle, D. 2002. *Italian Medieval Armies 1000–1300*. Osprey Publishing 2002.

- http://www.ospreypublishing.com/store/Italian-Medieval-Armies-1000%E2%80%93931300_9781841763224 (приступљено 15. априла 2014).
- Petrović, Đ. 2013. *Balkansko oružje (XII – XIX v.)*. Beograd 2013.
- Popović, M. 1984–85. Defensive Systems in the Eastern Part of Yugoslavia in the Middle Ages, *Balcanoslavica* 11–12, Prilep 1984–85, 11–32.
- Поповић, М. 1989. Утврђења Моравске Србије, у: *Свети кнез Лазар, Сиоменница о шестој стогодишњици Косовској боја 1389–1989*, Београд 1989, 71–88.
- Поповић, М. 1995. Средњовековне тврђаве у Босни и Херцеговини, *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 1, Београд 1995, 33–55.
- Popović, M. 1996. Les forteresses dans les regions des conflicts byzantionoserbes au XIVe siècle, u: *Byzantium and Serbia in the 14th century*, Athens 1996, 67–87.
- Поповић, М. 2006. Замак у српским земљама позног средњег века, *Зборник Византијолошкој инститиуи* 43, Београд 2006, 189–207.
- Rogers, C. J. ed. 2010. *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*, vol. 1. Oxford University Press, 2010.
- <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195334036.001.0001/acref-9780195334036> (приступљено 15. априла 2014).
- Симић, Г. 2010. *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*. Београд 2010.
- Спремић, М. 1994. *Десетих Ђурађ Бранковић и његово доба*. Београд 1994.
- Ђирковић, С. 1997. Производња, занат и техника у Србији средњег века, у: *Работници, војници, духовници*. Београд 1997, 56–78.
- Fejić, N. 2010. Defense Politics in a Mediterranean City: Medieval Military Threats to Dubrovnik (Ragusa) and Emergent Tensions between Defensive Strategy and Securing Public Order, *Imago Temporis. Medium Aevum*, IV, Edicions de la Universitat de Lleida 2010, 307–328.
- http://www.medieval.udl.cat/sites/www.medieval.udl.cat/files/Imago%20Temporis%204%20%282010%29_interactiu.pdf (приступљено 15. априла 2014).
- Fischel, W. J. 1952. *Ibn Khaldūn and Tamerlane: Their Historic Meeting in Damascus, 1401 A.d. (803 A. H.) A Study Based on Arabic Manuscripts of Ibn Khaldūn's "Autobiography"*, University of California Press, 1952.
- http://books.google.rs/books?id=fT5w5bk4ZLMC&hl=sr&source=gbs_navlinks_s.
- Фостиков, А. 2012. Ковачки занат на тлу средњовековне Србије, *Београдски историјски гласник* 3, Београд 2012, 105–126.
- Фостиков, А. 2013. Занатство средњовековне Србије у светлу три повеље из 14. века, *Београдски историјски гласник* 4, Београд 2013, 51–69.
- Chandler, J. H. 2013. A brief examination of warfare by medieval urban militias in Central and Northern Europe, *Acta Periodica Duellatorum* (APD) vol. 1: 108–152.

http://actaperiodica.org/pdf/APD_vol1_2013_JHChandler.pdf (приступљено 15. априла 2014).

Curta, F. 2004. *Barbarians in Dark-Age Greece: Slavs or Avars?* In: *Civitas Divino-Humana. In honorem annorum LX Georgii Bakalov*. Edited by Tsvetelin Stepanov and Veselina Vachkova, Sofia: Centър за izsledvaniia na bǎlgarite Tangra TanNakRa IK, 2004, 513–550.

Škaljić, A. 1965. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1965.

Шуица, М. 1999. Градобљуденије, *Лексикон српској средњеј века*, Београд 1999, 125.

Aleksandra A. Fostikov, Vladeta M. Petrović

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE MILITARY ROLE OF ARTISANS IN MEDIEVAL SERBIA

During the period of peace the main role of artisan was to practicing of his profession and performs certain duties, and his significance was based on his producer position. However in the event of the war, rough time or in some extraordinary circumstances craftsmen received an additional – military function, within his ruler or master army, and in the case of the defense of his own residence. Therefore the paper discusses a few issues regarding the role of the artisan in war, campaign and during the siege and defense of the city.